

TƏYYAR SALAMOĞLU
ADPU-nun professoru

M.Hüseynova H.Əliyevin Nərimanovuna
sonsuz hörmətinin alt qatlarında
dayanan Vətən və millət sevgisindən,
onun Türkiyəyə olan qardaşlıq
münasibətdən, milli intibah uğrunda
mühəbarizədəki maarifilik fəaliyyətdən
təlqinləri ilə məhiyyətə həmin bu
strategiyannı üzərinə golib çıxır.

Məsələ burasındadır ki, Azərbaycan tarixşünaslığı artıq Nərimanovun her üç istiqamətdəki fəaliyyətdən düşünlümləşmiş, məramət qeyrilişmiş siyasi xəttin tərkib hissələri kimi bəhs edir. Bu gün Azərbaycan tarixşünaslığı Nərimanov haqqında tam forqlı konsepsiya mövqeyindən çıxış edir. Həmin konsepsiya inqilab uğrunda mühəbarizə horakatına qoşulan və monsibiyətəcə azərbaycanlı olan inqilabçılar arasında osaslı forq qoyur. Ümummilli Liderin 1993-cü ildə ziyanlılarla görüşdü dediklərini bir də xatırlayaq: "Amma onu da bilin ki, Nərimanov Nərimanov müstəqil demokratik dövlətin xadimlərinin hamısını qoruyub saxlayan adamlardan olmuşdur. Məmmədomdin Rəsulzadəni da o qoruyub saxlamışdır. Məşhur generallar Mehmandarovu və Şıxlinskini həbs etmək isteyirdilər. O zaman Nərimanov Lenina məktub yazaraq bildirmişdir ki, avollar çar orduşunda, sonra isə müstəqil dövlətin orduşunda xidmət etmiş bu adamlar davarı işləməti tələb etmişdir" (Heydər Əliyev və monsibiyət. I cild. s.193). Prof. M.Hüseynova Heydər Əliyevin Nərimanovu bu yanışmasını analitik təhlil cəlb edib çox maraqlı noticaya gəlir: "Nəriman Nərimanova hücumlarının arxasında ancaq mikoyanlar yox, 1920-ci il aprelin 28-də Cümhuriyyət hökumətinin devirək ölkəni istila etdən, bolsevizmin halo qızılı terrora başlamadığı vaxtlarda Azərbaycan Xalq Komissarları Soveti sadrının milli hökumət rəhbərlərinə loyal yanaşmasını, hətta Məmmədomdin Rəsulzadəni ölümündən qurtarmasını unutmayan azərbaycanlı bolseviklər do az deyildi. Onlardan bəziləri, mosalon, Ruhulla Axundov hökumət rəhbərini "müsavatçı olmaqdə" ittiham edirdi". M.Hüseynovanın bu şəhərində diqqəti cəlb edən onas cohet bu iddi ki, o, azərbaycanlı bolsevikləri iki yero, yaxud qrupa ayırdı. Birinci qrupda Nərimanovun, ikinci qrupda isə Ruhulla Axundovun və digərlərinin dayandığını öne çəkirdi. Birinci qrup ADR hökumətinin nümayəndələrini gözənlənilən təhlükələrdən qoruyur, ikinci qrup isə bu işdə nöink Nərimanova dəstək olmur, hətta onu "müsavatçı olmaqdə", başqa sözə, bolsevizmə xeyanətdən suçlayır. Mövqelər arasındakı bu qədər forq nadən doğur? Tosadüfürmə? Yox, tosadüf bu qədər ciddi mövqeyin arxasında dura bilməz. Bu, siyasi dünaygörüşlərə arasında forqın ifadəsidir. Yenə də sual qaçılmaz olur: Nərimanov, R.Axundov, Ə.Qarayev, Q.Musabəyov və b. mögər cəmi siyasi

Ümummilli Liderin Nəriman Nərimanovu müdafiə sisteminin görünən və görünməyən tərəfləri

platformanın, bolsevik düşüncəsinin daşıyıcıları deyildim? Belə olanda hansı forqdan danışırıq? Uzun illər tarixşünaslığımızın da, bütövlükde içtimai düşüncəmizdən do on köklü metodoloji sohvi bütün inqilabçıları eyni görədə görməkdə, onlara total münasibət bəsləməkdə meydana çıxb. Bir qədər Nərimanovu və birlərdən fərqləndirmiş, bu forqlərdən dənəsindən siyasi dünaygörüşləri arasında forq dayanmayıb. Nərimanovun və publisistikası və bədii əsərləri ilə milli təroqqiye xidmət imkanları, milli tərxiş şəxsiyyətləri qorumağa çalışması ilə bağlı yaddaşımızda yer alan faktları onu bizim düşüncəmizdən başqa tərəfdən ayırb. Lakin inqilabçılarının tipologiyasını görməyə osas verən konseptual baxış ortada olmadığı üçün düşüncəmizdən bu forqlərin sorğuladır tez-tez itib, bir-birinə qarışır və noticə Nərimanovu qarşı "qabarṭalar" başlayır, onu da o birlərə eyni yolun yolcusu olması haqqında fikirləşmiş. Bütün bunların hamısının kökü ona bağlanıb ki, inqilab qoşuluların məqsəd və mərəminin köküne enməmiş və yaxud enməyə imkan verməyiib.

Ancaq sevindirici haldır ki, müstəqillik dövrünün tarixşünaslığı məsolənin kökünü enə bilməş, nəhayət ki, "nərimanovçuluq"un siyasi məhiyyətinə aydınlıq getirmişdir. H.Həsənovun "Nəriman Nərimanovun milli dövlətçilik baxışları və fəaliyyəti" adlı monografiyəsində, düşənərük ki, bu probleme elmi aydınlıq gotırılıb. Bu monografiyada yer alan və bəzə çox ohomiyyətli görünən bir tezisi öncə çıxırmış lazımlı birləşir: "XX əsrin 20-ci ildən illərində komunist ideologiyası çərçivəsində ortodoks-bolsevik (solcular) və milli təməyüllük (sağçılar) horakatlarının arasında mühəbarizə getmişdir. N.Nərimanov milli təməyüllük horakatının ideoloqlarından və banilərindən biri olmuş, bu mühəbarizədə sovet Rusiyasında və ümumiyyətə, SSRİ-də fəaliyyət göstərən tərkisli siyasetçilər arasında aparıcı şəxs olmuşdur" (s.20).

H.Həsənovun bu tədqiqatı bəzə inqilab uğrunda mühəbarizə işində N.Nərimanovda digər azərbaycanlı inqilabçılar arasında forq qoymağı zorurotlu çevirir. Nərimanov 20-ci ildən inqilab proseslərində milli təməyüllük (sağçılar) horakatının, digərləri isə - Ə.Qarayev, Q.Musabəyov, D.Bünyadzadə, R. Axundov, M.Hüseynov və b. isə ortodoks-bolsevik (solcular) platformının nümayəndələri olmuşlar.

Bütövlükde ümumittifaq miqyasında təmsil etdiyi təməyüllü xətt ilə Vəli İbrahimov (Krim türkü), Sodri Maksudi (Volqabəyov) və Sibir türklərinin başçısı, Əlixan Bukeyhanov (Qazax), Əhməd Zəki Validı Təğən (başqırd), Mırsad Sultanqalıyev (tatar), Feyzulla Ubaydulla oğlu Xocayev (özəbik), İkramov Akmal İkram oğlu (özəbik), Riskulov Turar Riskul oğlu (qazax) və N.Nərimanov milli təməyüllük (sağçılar) platformasında birləşmişlər.

Inqilablı horakatın azərbaycanlı digər üzvləri isə monsbər olduqları platforma etibarı ilə S.M.Kirov, S.Orconikidze və b. ilə birləşərək ortodoks-bolsevik (solcular) məramət izləmisi. Ümumiləşdirək deyib bələk ki, ikinciərə sovet hökumətinin qurulması uğrunda mühəbarizədə Stalin xəttinin bərəmənli davamçıları olmuşlar. Milli təməyüllük (sağçılar) horakatını isə Stalin xəttində qızılı xəttlə qoyma və qoyma etməmiş. Bu illər orzindo (və əslində sovet hökumətinin mövcudluğunun bütün sonrakı mərhələlərində) idarəetmə getdiqəcə dərəcədən şəhər şəhərə qərara MK-nin əlinde comlərin və "Azərbaycanda da məşhur Kommunist Partiyası 1920-ci ildən 1930-cu ildən ortalarına qədər rusların və ermənilərin əlinde iddi" (s.87). Mənbələrin töhfəli H.Həsənovun bu qonaqotu getirir ki, "O, (Nərimanov - T.S.) əslində bolseviklərin içində müxalifə çevrildi" (s.87). Tədqiqatçı Nərimanovun hakimiyətində olduğu illərin obyekti siyasi monzorasını, töhfəli edir: "N.Nərimanovun Xalq Komissarları Soveti sadrı vəzifəsindəki fəaliyyəti həla o sağ olarkən də bolsevik ideologiyasına zidd və qeyri-məqbul hesab olunur. Ortodoks-bolseviklərin tövbəbüsü ilə N.Nərimanovun Kommunist Partiyasının sıralarından xaric olunması məsələsi qaldırılmışdır. Öz homvətənləri olan kommunistlərden Ağazadə qardaşları hətta N.Nərimanovu güllələməyi təklif etmişdilər" (s.89). Nərimanovla azərbaycanlı ortodoks-bolseviklər (və ümumiyyətə ortodoks-bolseviklər) arasındaki principial forqı H.Həsənov icinçilərin "öz şəxsi siyasi maraqlarını milli maraqlardan, partiaya sədəqətlərini isə milli dövlətçiliyə sədəqətlərindən üstün tutmaları" (s.89) ilə izah edir. Bu isə məhiyyətəcə demək iddi ki, Nərimanovdan fərqli olaraq, məhiyyətəcə azərbaycanlı olan bolseviklərin heç birinin özərətindən qardaşlığı olduğunu dənə-dən vurğulayır. H.Həsənov coxşayı tarixi mənbələrə istinadla "Azərbaycanda milli təməyüllüyün möshə N.Nərimanovun adı ilə bağlılığını" sübut edir (s.36).

Bu bağlılığın sübut kimi tədqiqatçının təkcə bir iddiasını öňe çıxarmaq kifayətdir. "Sovet Rusiyası torofində Bakının Azərbaycanın paytaxtı, Zaatalanının Azərbaycanın arazisi olaraq tanınması, Dağılıq Qarabağın və Naxçıvanın Azərbaycanın arazisi olaraq bəynəlxalq sənədlər rosmiləşdirilmiş N.Nərimanovun iddəti kimi qıymətləndirilməlidir" (s.20).

Tarixi həqiqətlərin tarixən eyri güzgüdə toqdim etməsi və ona çıxarmaq kifayətdir. "Sovet Rusiyası torofində Bakının Azərbaycanın paytaxtı, Zaatalanının Azərbaycanın arazisi olaraq tanınması, Dağılıq Qarabağın və Naxçıvanın Azərbaycanın arazisi olaraq bəynəlxalq sənədlər rosmiləşdirilmiş N.Nərimanovun iddəti kimi qıymətləndirilməlidir" (s.20).

Tarixi həqiqətlərin tarixən eyri güzgüdə toqdim etməsi və ona çıxarmaq kifayətdir. "Sovet Rusiyası torofində Bakının Azərbaycanın paytaxtı, Zaatalanının Azərbaycanın arazisi olaraq tanınması, Dağılıq Qarabağın və Naxçıvanın Azərbaycanın arazisi olaraq bəynəlxalq sənədlər rosmiləşdirilmiş N.Nərimanovun iddəti kimi qıymətləndirilməlidir" (s.20).

Biz, SSRİ-nin dağılmış zamanında Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi dünəndə tanınmasının siyasi osasında ancaq müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin tarixi mövcudluğu faktı haqqında dənənərük. Ancaq nozoraalsaq ki, SSRİ-nin dağılmışından sonra müstəqiliyilə ilə dənənərük hökumətin hətta birisi müstəqiliyə qədər SSRİ torofində "Sovet Sosialist Respublikası" kimi daxil olmuşdur, onda Nərimanovun Azərbaycanın İttifaqın torofində "məxtariyyət" statusunda, yoxsa, "müstəqil sovet Azərbaycan" şəhərində İttifaqın torofində daxil olmasının Nərimanovda digər azərbaycanlı bolseviklər arasında fikir ayrılığı yaratılmışdır. Lakin Nərimanov geri çökülməmiş, yalnız onun görən siyasi əsası "Leninin qərbişinə bəzərini günü Azərbaycanın müstəqiliyini tanımıdır" (Geniş bax: H.Həsənov. Göstərilən əsəri, s.77-88).

Biz, SSRİ-nin dağılmış zamanında Azərbaycanın müstəqil dövlət kimi dünəndə tanınmasının siyasi osasında ancaq müstəqil Azərbaycan Cümhuriyyətinin tarixi mövcudluğu faktı haqqında dənənərük. Ancaq nozoraalsaq ki, SSRİ-nin dağılmışından sonra müstəqiliyilə ilə dənənərük hökumətin hətta birisi müstəqiliyə qədər SSRİ torofində "Sovet Sosialist Respublikası" kimi daxil olmuşdur, onda Nərimanovun Azərbaycanın İttifaqın torofində "məxtariyyət" statusu ilə qəbul olunmasına etirazın, "məxtəqil Sovet Azərbaycan" kimi daxil edilmiş ilə bağlı tokidlarının bu günümüz üçün müqayisəsi olmamışdır.

Ümummilli Liderin Nəriman Nərimanovu müdafiə sisteminin görünən və görünməyən tərəfləri

Müstəqil dövlətimizin çökдürүлүмсөн-
don və Azərbaycanın XI Qızıl Ordu
torofından sözündən sonra onun sovetlərə
qoşulmasından başqa yol qalmayanda
Norimanovun varlığı faktiki olaraq
xalqımızın dövlətçilik hüququnun bu və ya
diğer dörcədə qorunmasına imkan verdi.
Ettirə edək ki, Azərbaycanın "mütəxəyyi"!
hüququnda bu rejimde təmsil olunması,
onun bütün dövlətçilik hüquqlarının itiriləsi
olardı. Tarixi tədqiqatların sübut
etdiyi kimi, Azərbaycanın rejimi tərkibindən
"mütəsiq respublika" statusunda daxil
olması birmonnalı şökildə Norimanovun
xidməti id. və siyasi monadı bu o anlama
gəlirdi ki, Norimanov dövlətçiliyimizi
mahiyəyətə xilas etmiş. SSRİ dağılıandan
sonraçı vaxtda iddəyimiz müstəqil-
liyimizə ciddi siyasi tokan vermişdir.

İstər Azərbaycan Cumhuriyyətinin, istərsə də sovet dövründə Azərbaycanın "müttəfiq respublika" statusunun verdiyi siyasi tokanların real hüquqi imkana çevrilməsində isə həlledici rol Heydər Əliyevə məxsusdur. Çağdaş ədəbi-publisistik düshəncəde səslənən aşağıdakı mühəlizə möhər həmin reallığını oks-sodası kimi meydana çıxır: "...Tariixin çox da uzaq olmayan zamanı kəsisiyindən Atatürk Türkiyəni xilas etdi, Şəhər de Qoll Fransanı. Azərbaycanda bərə taleyülkü, tarixi missiya onun böxtinə düşdü - Heydər Əliyevin" (Ağabalaheyvə S. Şəxsiyyətin zamanı. ƏDəbiyyat pozeti. 6 may 2023-cü il). Böli, bu həqiqətdir, ancəq təkcə "böxt" məsoləsi ilə izah oluna bilməz. Müştəqilliyyət çıxış zamanında Heydər Əliyevin "meydانا çıxmış"ının ciddi qanuna uyğunluq Nərimanovçuluğun, başqa sözən iyirminci illərin əvvəllərində yaranmış milli təməyülükli siyasi xəttinin Heydər Əliyevin şoxşında meydana çıxmıştı və davam etməsində özünü bürüzo verirdi. Siyaseti milli monafe namına vo milli düshəncə ilə golmək, bütün siyasi və dövlətçilik fəaliyyətində horəkət principini kimi bunu görmək, millət taleyülkü sınaq qarşısında qalb ölüm-dırırm savasına girdən öndə çıxıb həyatını millətinə fada etməyə hazır olmaq - Heydər Əliyevin Nərimanov siyasi kursundan oxz edib tam bir siyasi dünaygörüş halına gotirdiyi xott horəkət idi. Bu tokzibəldiməz bir həqiqətdir ki, sovet hökumətinin Azərbaycana gəlmişində Nərimanov Azərbaycan namına bütün ağırlığı öz üzərinə necə götürdü, bu yoluñ on sağlam ononolurini mənimmsəmiş Heydər Əliyev de 90-cı illərdə millətinin ağırlığını öz üzərinə götürdü və xilaskarlı missiyasını yerinə yetirəməyə başlaşdı. Şair V.İbrahimin misraları yada düşür:

“Bir evə, obaya düşməsin deyə,
Palıdlar şimşəyi çökir özünə”.

Mohz "palidaların şimşöyi özüne çöküşü" bütün otratlıkları evlörin, ağalarının bülövlükde elin-ohanın xilası anlamanı goldiyi kimi, Heydor Əliyevin hakimiyetini golisi da Azərbaycanın dövlətiçiliyinin və xalqının xilası anlamanı golridi. Çünkü mohz bu zamanda Azərbaycandakı siyasi vəziyyət 20-ci illərin əvvəllərindən idarəetmə kritik idi. N.Coforov homin siyasi durumun monzorosunu verir: "Aneç 1987-ci ilədə Mixail Qorbaçov onu həc bir osas olmadan toqaüdə göndərəndə (və bunun arısında Azərbaycana erməni tocaevi basıldıran) respublika müøyən toradıldırlar" deyəydən çıxıdı. Bu toroddıldırın bir sobəsi Azərbaycanda Heydor Əliyevi gedən hərcəməlik proseslerinin gün-gündən dorinloğması, ikincisi Heydor Əliyevin siyasi sohñədə görünənməsi idi... Toqaüdə çıxandan sonra hər ne qədər tomkın nümayış etdiyimələ olsa da, Heydor Əliyev 1990-ci ilin yanvar ayının 20-də sovet qoşunlarının Azərbaycana müdaxiləsinə sakit qırışya bilmedi. Və bu, yalnız Heydor Əliyevin deyil, onun monsabının olduğu (və ona mənsub olan!) xalqın

olduğu (ve ona ilməsdi olan) xədəfin tərcüməyi-halında ciddi dönüş yaratdı. O, təxminən beş illik hərc-mərclikdən (həmin

beş ilda üç başçı daydı!) sonra hakimiyətə goldı və tarixin horokötü tomin olundu" (N.Coforov. Ümummilli liderin sözləri. Ədəbiyyat qəzeti, 6 may 2023-cü il). Xüsusi vurğulanmaq istəyirik ki, Ümummilli Liderin hakimiyətə golisi və "tarixin horokötünü tomin etmək" bacarığı bizim ictimai düşüncemizdə çox vaxt "güclü ol", "güclü şöxiyyət" amili ilə izah olunur. Təbii, Heydər Əliyevin güclü şöxiyyəti olmasının heç vaxt sual doğurmamışdır. Hotta 90-er ilda - o böhranlı zamanda Heydər Əliyevdən müsahibə alan E.Əhmədova üvənlanlığı səualın girişində etiraf edir ki, "respublikada siz istoyonlar də, istomoyonlar də güclü bir şöxiyyət olduğunu etiraf edirlər" (Olub keçənləri düşyənərkən (Jurnalist E.Əhmədəvən Heydər Əliyevlə müsahibəsi). Ulduz. 1990 №6). Burası öz yerində. Qeyd edək ki, tarixdə güclü şöxiyyətlər çox olub, ancaq onların mənşəyi olduqları xalqların, yaxud başarıryyotin bu gündən həmişə və birmənalı xeyir götürdüyüünü söyləmək olmaz. Bu bəsbütün absurd sənədən. Demək, Heydər Əliyevi fenomenal şöxiyyətə çeviron başqa hollədici amillərin üzərinə vurğu salmağa cətiyər vər. Formullaşdırısa deyo bilmək ki, güclü xarakter milli hiss və düşmənə ilə tam bir harmoniya yaradanda həmişə şöxiyyət xalqının xilaskarına çevrilə bilir. Sovet dövründə hakimiyətdə olduğu bütün illərdə Heydər Əliyevin siyasi kursunun osasında dayanan, nüvəsinə töşkil edən militilik amili olmudsudur. 90-er illərdə müstəqil Azərbaycanda hakimiyətə golib, onun xilaskarına çevrilən Heydər Əliyev bu mübarizə yolu və sovet dövründəki faaliyyəti ilə dono-dənə sinəqdan çıxarılmışdır.

Holo 1990-ci ildə jurnalist E.Əhmədovun Heydər Əliyevdən aldığı müshəhibinin sonunda "söhbətlərimizə no olavo etmək istərdim?" - şalma müsbəhə belə cavab verir: "İstoyırom xalqımızda birlilik olsun, milli qürur hissi daha güclü olsun, tariximizi sevən, el üçün yarımşəxsiyyətlərimiz qodrını bilək... Niyyəsə, yadına Noriman Norimanov düşdü". Kifayət dərəcə tələyiklülə bir zamanda - 1990-ci ildə, Azərbaycanın golocə teleyinə sual altında olduğu baxtda xalqma birlilik, milli qürur, tariximiz, tarixi şəxsiyyətlərimiz hörmət arzuladığı məqsədə möhəz Norimanovu xatırlatması Heydər Əliyevin bə böyük tarixi şəxsiyyətin keçdiyi yoluñ müstəqilliyimizə gedən yola işiq salmaq imkanları haqqında düşüncələrini işarələyir. Azərbaycan xalqının gedəcəyi yolda N.Norimanovun arzularını, mübarizolorının məqsədinin reallaşdırmaq imkanlarını görür və 1972-ci ilədən sadıqla memarlıq N.Norimanovun adını daşıyan N.Norimanov Məscidi adı tətbiq edilir.

ildəki yubiley moruzində Norimanovu Lенинçi bolşevik kimi təqdim etməyə məcbur olduğunu zamanda onun Büyük Oktjabr sosialist inqilabına "müstəmlökolordu və asılı ölkələrdə milli azadlıq horəkatının inkişafına töşir" prizmasından yanaşmasını öňə çökirdi. Əslində isə Heydər Əliyev böyük millət xadiminin öz üzvüñin milli azadlığı uğrunda mübarizə möqsədini zamanının siyasi toləblərinə osason, müstəmlökolordu və asılı ölkələrdə görəmik istədiyi milli-azadlıq horəkatı adı altında pardaladıvını içərad etdi.

1990-ci ildə verdiyi müsahibədə isə Ümummilli Lider bu pərdələməyə ehtiyac hiss etmir, Nərimanovun siyasi məramının

mahiyyötini riyazi doğıqlik şöbh edirdi. Nörimanovun "Lenino maşhur məktubu"ndan dənmişan Heydor Əliyev orada yazılanların vo hakimiyət qarşısına qoyulan tololblorın mahiyyötini izah edirdi: "N.Nörimanov o məktubda deyirdi ki, Azərbaycan Respublikasında sosializm kuruluşu görək Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətləri, milli ononalar ilə əlaqədar olsun. Rusiyada onulular burada kororanə tətbiq etmək olmaz". Bu baxış sistemi Nörimanovun siyasi xəttinin milli təməyüllüklük (sağçılar) prizmasından şorhı deyilmə? Heydor Əliyevin Nörimanovun siyasi baxışlarını bu yönən izahı bolşevik horakatındaki tipoloji forqlorın forqınə varmasının, Nörimanovun öz soydaşları olan inqilabçılarından forqlı mövqedən çıxışı forqlondirmosunun təzahürü deyilmə? Bu məqamda Heydor Əliyevin məsolonun mahiyyətini bir qədər də (oslındı tam şəkildə) açığa çıxaran sularına diqqət yetirək: "Kim idi N.Nörimanovun ayagının altını qazyanılar?" Biziñ azorbaycanlılar. Onun öz silahdaşları. Onlar (adalarını tarixçilərimiz dəha düzgün deyo bilorlər) Levon Mirzoyanla, Mikoyanla, Sarkislo birləşib, Kirova da yoldan çıxarıb N. Nörimanov oleyhinə blok düzülmüşdür". Heydor Əliyev hansı "blok"dan söhbət açıldı? Məgor bu "blok" tarixçilərimizə xeyli sonra müəyyənəldəndirdiyi və bütün faaliyyəti ilə milli təməyüllügü düşmən kəsilən ortodoks-bolşevik (solçular) bloku deyildi? Denək, Heydor Əliyev bütün siyasi faaliyyəti boyu bolşevizmin bir-birinə oks məyqeyi ilə seçilən və blokları arasındakı osası forqı görmüş, elo məhz bu osası forqən çıxış edor Nörimanovu, oslındı iso xalqının haqq işi uğrunda mübarizəsinə dostoklomışdı.

Heydor Əliyev bu müsahibədə çox ince bir möqama da toxunur. Nərimanovdan sonra dövrü da milli siyasi arenada "nərimanovçuluq"dan sapmanın - millətçi düşüncəye "milletçilik danışası" vurmağıñ milli inkişafat böyük zərbələr vurmasından danışır. Əslində H. Əliyev Nərimanovun vəfatından sonra "antinərimanovçuluq" siyasetinin, əslində ortodoks-bolşevik (solcular) mövqeyinə respublikada baş alıb getməsindən söz açır. Bütün başımıza golonların hamisiniñ sobəbini Nərimanovçuluqdan imtinadı görür. "Tarixi izlosınız, görorsiniz, respublikamızın başına bolalar, bəllə seylordan golib. M.Cəfər Bağırovun otaflındakılar kimlər idilər? Ermonilər, yohudilər. 1937-38-ci illərdə adamlarımızı, xüsusun ziyalılarımızını qırınanlar kimlər idilər? Qırıqyanlar, markaryanlar. Onlarınlı ilə ilə H.Cavid, Yusif Vazir Çəmənzimli...məhz edilib".

No demok istoyirdi Heydor Əliyev? Respublikamızda gedən hansı siyasi prosesləri isaralayırdı?

Bizo elo görür ki, Ümmümmilli Lider Azorbaycanın Nərimanovdan- Nərimanovçu ludan sonrası zamanda üzəldiyi faciolarından danışır. Nərimanovun ölümü ilo milli temayülülüyə son qoyulması, solğun bolşevizmin Azorbaycanda törədilən facioli həllardan bohs edir. Büttölfükda SSRİ məkanindakı milli temayülülüyün türkçülük və milli mənəvə namino gördüklori işlərə son qoyulmasının acı neticiləri üzərində dayanır. Heydər

Əliyevin fikrinin ali qatunda M.C.Bağirov və otrayindakilar ortodoks-bolshevik tomaylünün temsilçiləri kimi idarə olunur və onların milli mənafə düşüncəsindən uzaqlıq işarələnir. Başqa sözə, Heydər Əliyev demək istəyir ki, Norimanovun sağ olduğu müddətdə və Norimanovun şoxsında Azərbaycanda milli tomaylıclılık real qüvvə idi və o bolşevizm milli mənafəye oks olan horakotlarına osası müqavimət göstərirdi. Dolayı ilə Heydər Əliyevin demək istədiyi bu idi ki, 20-ci illərin ortalarından sonra Azərbaycan əhalisinin yaşadığı faciələr Norimanovsuzluq açısından doğulurdu.

Azərbaycan tarixsünlüyü tödiq edir ki, "N.Norimanovun osas möqsadi, imkan daxilində Azərbaycan bolşevik inqilabının qanlı-qadılı hadisələrindən xilas etmək, Rusiyada yaranmış sinif mübarizədən doğan vətəndaş mühərbişinin Azərbaycanda tokrarlanmasına yol verməmək, sovet sistemini dinc yolla qurmaq, Azərbaycan neftinə sahib olmaq, Rusiya ilə ittişaq bağlaşyı Azərbaycanın müstəqiliyini qorumaq, Azərbaycanın xarici dövlətlərlə, xüsusilə də Türkiyə ilə əlaqələrini yaratmaq olmuşdur" (H.Həsənov. Göstərilən osori, s.86). Golin etiraf edək ki, bolşevizmin erməni daşnakları ilə gizli sazişə girərək Azərbaycanda törətdiyi repressiyalar, Azərbaycanın Türkiyə ilə əlaqələrinin pozulması kimi bütün hallar Norimanovun ölümündən sonra gerçəkləşmişdi. Əslində Norimanovun məhv edilməsi bu proseslərə hazırlıq mərhələsinin başlangıcı idi. Bu başlangıç o zamankı SSRİ-də mövcud olan bütün türkəsilli milli tomayülükçilərin cismən məhv edilməsi və aradan qaldırılmasına qədər davam etdi. Sovet rejiminin repressiyaları milli tomayülükçiliyin, milli tomayülükçilərin məhv edilməsi ilə reallaşmaq imkani oldu etdi.

Heydor Əliyev məhz bu reallığı nözör alır və Nərimanovun fəaliyyətini məhz buna görə yüksək dəyərləndirir. Heydor Əliyev Nərimanovdan sonra zamanları Azərbaycanda Nərimanov siyasi kursunun davamını görmədiyi üçün dorin tövəsüf hissi keçirir. Repressiyaların songidiyi dövrə belə 1948-ci ildən başlayan deportasiya siyasetinin həyata keçirilməsinin də, torpaqlarımızın parçalıparça eron ilərə güzəst edilməsinin do sobəblərini milli tövəlülükün yoxluğunda görür. Heydor Əliyev məsahibindən qeyd edirdi ki, "Bozı tarixi materiallardan bilirom ki, 1948-ci ildə böyük bir qrup azərbaycanlı məcburən Ermonistəndən Azərbaycana köçürüüb. Bu, sohň siyaset olub, tövəsüf ki, həmin haqıxlığa o vaxtı Azərbaycan rəhbərləri də razılıq veriblər".

Müxbirin sualına cavab olaraq Heydor Əliyev bildirir ki, "1969-cu il iyulun 14-dən 1982-ci ilin dekabrın 3-nə kimi AzKP MK-nin birincisi katibi olmuşam. Bu müddətdə Azərbaycan orazisinin bir qarşıda Ermənistana verilməyib. Bu faktdır. Baxmayaraq ki, Ermonistan torosundan ayrı-ayrı yollarla torpaqların alınmasına cəhdlər olurdu, lakin mən bunların qarşısını alısmam".

Əvvəli 3-cü səhifədə

Nərimanovdan sonrakı və Heydor Əliyevə qədərkı zamanda və Heydor Əliyevin Moskvaya işləməyə colb olunmasından sonrakı zamanda baş verənlər Nərimanovsuzluq və Heydor Əliyevsizlik problemi haqqında düşüncələri qaçılmasız edir. Belə bir düzүnəni qaçılmasız edik ki, həm Nərimanovun, həm de Heydor Əliyevin respublikaya rohborlıqlıdan konşalıdırılıb Moskvada işlə colb edilmişsi mahiyətce ümumiyyətlidir. Rohborlıqlıdan respublikamızda istidokları şəkildə "ağalğ" etmək imkanlarına hesablanıb. Mahiyətçə, respublikanı milli tomatyülçüliyün idarəetməsindən çıxarıb ortodoks-bolşevik xətti ilə idarə etməyi nozordu tutub.

Bizo elə golir ki, Heydər Əliyevin siyasi arenada görünməsi və hakimiyətə golisi siyasi rejim daxilində milli tomaylıçılıyın yenidən siyasa qayıdır, pozulmuş qanunayıgınluğun borusu idi. Heydər Əliyevin Nərimanov sevgisinin də, Nərimanov uğrunda özünü rejime qarşı qoymaq güçünün də, Azərbaycan sevgisinin də, müstəqil Azərbaycan dövlətinin memarına çevriləşməsinin do ilkin siyasi osasında milli tomaylıçılıyın on sağlam ononolordu davamır.

Belo bir deyim var: Millət taleyüklü
ağır sınqlar qarşısında qalanda zaman
dəhilərə hemilər olur.

Bu məqamda tarixi analogiyalara diqqət yetirmək zorurəti meydana çıxır. Heydər Əliyevlə bağlı davamlı tədqiqatlar aparan prof. M. Hüseynovanın Ümummilli Liderin sovet dövründəki siyasi gedişlərindən birinə diqqət çəkməsi maraq doğurur. O. Heydər Əliyevin Azərbaycanın 1978-ci ildə qəbul olunan Konstitusiyası ilə bağlı göstərdiyi siyasi iradonun milli məzmununu öncə çəkir: "Qeyd etmək lazımdır ki, bu konstitusiya SSRİ-nin yeni Konstitusiyası osasında hazırlanısa da, orada respublikanın milli, iqtisadi, siyasi və tarixi xüsusiyyətləri də öz eksesini tapmışdır. Rezonans doğurmuş hal iso bunlara bağlı deyildi. Heydər Əliyevin bilavasitə təsəbbüsü və SSRİ-nin ali siyasi rəhbərliyini inandırmış noticəsində Azərbaycan dilinin dövlət dili kimi tövsi olmayı haqqında müdddəə Azərbaycanın 1978-ci il Konstitusiyasında öz eksesini tapdı" (M. Hüseynova. Missiya. Bakı. ADPU nəşriyyatı, 2019, s.42). Heydər Əliyevlə bağlı davamlı tədqiqatlar aparan

Əfiyevin rohborliyi, təsviyasi və birbaşa iştirakı ilə Əsas Qanunda "milli, iqtisadi, siyasi və tarixi xüsusiyyətlərimiz" in oks olunması prosesi Nərimanovun sosializm quruluşunun Azərbaycana tövbəqi prosesində "Azərbaycan xalqının milli xüsusiyyətləri, milli onanələri"nin nozoro alınması zorullığında haqqında israrlı tokidlərini tamamlayır. Azərbaycana münasibətdə milli zəminin, milli xüsusiyyətlərin əsas götürülmüşün vacibiliyi ilə bağlı Nərimanovun Lenin qarşısında, Heydər Əliyevin SSRİ rohborliyi qarşısında mosolo qaldırmaları, azm və səbat göstərmələri milli dövlətçiliyimizin tələyin müyyəynləşməsindən on önmə faktorlar olmaqla borabor, zamanın dahiilərə hamiliyindən doğulmuş bu iki liderin dünyagörüşləri arasındaki bağlılığı göstərir, dövlətçilik siyasi sistemizdəki irs-varislik əlaqələrini önsiçək.

Sovet rejimi şoraitindo milli varlığında mübarizədə analoji müqayisələrə bu iki böyük siyasetçinin, böyük vətənpərvərin horokət və omollarının daha çox material, daha çox osas vermosunin müasir milli ziyanı və elmi düşüncəsinin ardıcıl möşəl etməsini qotiyən təsadüf hesab etmirik. Heydər Əliyevin 78-ci il Konstitusiyanın milliləşməsi istiqamətində görüldüyü işin onun şöksü taleyi və siyasi karyerasına ağır təsiri barədə prof. M. Hüseynova yazar: "Əlbəttə, bu

Ümummilli Liderin Nəriman Nərimanovu müdafiə sisteminin görünən və görünməyən tərəfləri

günüümüzün realıqları nöqtəyi-nozorindən, ilk baxışda, qeyri-adi hadisənin baş vermediyinən demək olardı, lakin hər bir zamanın öz sort və barışmaz realıqları var və homin realıqlar heç də elo demir” (Göstərilən kitabı, s.43). Konstitusiyamızın millilaşması istiqamətində Heydər Əliyevin atdığı addımların ona noyin hesabına başa golməsi haqqında oxucuda tosuvvür yaratmaq üçün tədqiqatçı tarixi ekskursu vacib sayır, tiryarçı illordu Azərbaycan dilinin statusu ilə bağlı Norimanovun mövqeyinin ona qarşı necə ağır ittihamlara yol açdığını xüsusi vurğuluyur, bu iki hadisə arasında, hadisələrlə dövrünün liderlərinin yanşımalarındaki assosiativliyi qabardır: “Mosolon, homin realıqlarının prizmasından geriyo ekskurs edib 1922-ci ilin Azərbaycanına qayıtsaq oxşar situasiyaya rast gələ bilərik. Homin situasiya onuna bağlıdır ki, 1922-ci ilədə ittifaq müqaviləsi bağlanır və müttəfiq respublikalar “könüllülük osasında” SSRİ-nin torkibində qalırlar. Homin orofödə hazırlanan ittifaq müqaviləsinin müzakirəsi zamanı Azərbaycan Xalq Komissarları

Sovetinin sodri Noriman Norimanovun Azorbayan dilinin statusu ilə bağlı etdiyi tolkımlı ona noyin bahasına başa golđiydi. homin vaxtın tarixini araşdırılanlar məlumatdır. Nötice isə ondan ibarət oldu ki, bolşeviklər partiyasının qadim üzvlərindən olması, Viladimir Leninin dostları cərgosında dayanması, Kremlədəki nüfuzlu bələdçi, Leninin vofatından sonra onun millətçilikdə toqsırıldırılmasına manə olmadı, adı Stalin siyasetinin "qara siyahisi"na düşərök çökülməsinə qadağalar yoxuldular" (Göstərilən kitabı.s.43) və ölümüne gedən yolu açdı.

Ancaq günümüzde bu hoqiqotlara, bilorokdan və bilmayorokdan göz yummaq halları intensivləşir. "tarixi hadisə və prosesləri mövcud olduqları mühitdən ayıraq, hüssiyatın tarixi gerçəklilik üstənlədiyi qoşet möqalolöründə" Nərimanov "istiqlaliyyət düşməni", "vəton nankoru", "bələşik tiryokino uymuş şoxs" adlandırılır, "istiqlal düşməninin alçaq pedestallı heykəli na vaxt deməntaj olunacaq?" tipli suallar yazılarının sorlövhəsinə çıxarılır, mahiyyətinə çevirilir, etimati fikri çəşidirmək kimi qeyri-sağlam niyyət onu keçir. Bu möqamda yeno də mosololin əsl mahiyyətini açmaq üçün tarixi analogiyalarla ehtiyac yaranır. Azor Turan "Cavidənəmə"ndə H.Cavidin "Topal Teymur" osarına vaxtilə tonqidin qeyri-objektiv mühasibətindən və onun siyasi-ideoloji osaslarından danışarkən çox maraqlı və cəyin zamanda ibrotlı bir mosoloyo toxunur. O, Əli boy Hüseynzadənin o zamanın mötəvəfatindan Çingiz xana və Teymura inkarçı yanışmala rünasibətindən söz açır. Alim "Əli boy Hüseynzadının "Türklər kimdir və kim-lordun ibarətdir" moqalsında müasirləri onun bözi yazarlarının Çingiz xana və Əmir Teymura tonqidə münasibətlərini nozorda tutaraq "türklük iftخار etdiklor haldə" əsl hoqiqotları bilmədən fikir yürütmələrinə tövessflöndiyini, öz milləti və məmələkəti üçün böyük xidmətlər göstərmmiş "cəhangirlər öz qövm və milləti

nəzərilo deyil, başqa və roqib millotlorın nəzərilo baxmaq" in doğru qonaqlarla golo bilməyim vəro bilməyəcəyi haqqında fikirlərinə (Azor Turan, Cavidnəmə, Bakı, Elm və təhsil, 2010, s.232) töhfli müstəvisinə gofirir. Görünür ki, zamanımızda özümüzün özümüzo münasibetimizin ciddi sapmalara müşayit olunmuşunu nəzəro alan Azor Turan məhiyyəti bir qədər də dorindən aqamı vacib sayır. H.Cavidin "Maral" faciosindəki bir epizodun Çingizlo Böypəlad arasında keçən dialoqun Ə.Hüseynzadonun mövqeyi ilə "az qala, eyni ovqat" da olmasına da diqqət yetirməyi lazım bilir. A.Turanın toqdır etdiyi həmin dialoq zamanımızdakı "antinorimanlılıqluq" un məhiyyətinə riyazi doqquzluq sərhədir: "Çingiz... Azəciq ımsaf etməli, işto hor millotın tarixi məydaydır... Ənənəbilər böyük İsgəndor, böyük Napoleon, deyo öz qohrəmanlarına abidolur yadırıñ, heykəllər tikidirlər. Fəqət bizlər!... Bizlər iso Çingiz kibi cahangirlor, Teymur kibi qohrəmanlara xunxar, canavar deyo lokolokom istoviriz!..."

Böypolad: ... Doğrusu, bu xüsusda ben de soninlo həmşikirim. Gerçəkdən millotımız çoq sönük, çoq mühakiməsiz... Daima düşman ağızından eşitdiyi iftiraları bir həqiqi zənn edib də ona görə söz söylör" (s.232).

Norimanovun heykolinin sökülmüşini tolob eden müöllifin yazısına münasibot bildirilen "Norimanovun heykolinin götürülmüşini niyo tolob edirlər" adlı başqa bir internet yazısında müöllif, müyyön monada obyektiv mövqə tutmağı çağlışır və buna görə də Norimanovu müdafiə mövqelərinin da tohlıq müstəvisinə getirməyi töşbübüş edir. O, "Norimanov bizim də orası bütünlüyüümüzün pozulmasına boyük töhfə vermiş" siyasetçi və "sovət repressiya maşınının bir hissəsi" hesab edən və bunu görə onun Marneulidəki heykolinin sökülməsi mosolosunu qaldıran gürçü yepiskopu Georginin mövqeyini tokzib edən hüquqstunas A.İsmayılovun fikirlərini öna çıxarır. A.İsmayılov gürəy yepiskopunun Norimanovla bağlı çağrışının Norimanovun "gürçülərin bödnəm niyyətinə imkan vermeməsi" ilə ideo edir. "Gürçü keşininin canfoşanlığını başa düberim, cünti onlar hələ də N.Norimanova Zakatalanın 20-ci əsrin avvallarında Gürcüstanın törkibino verilməsinin qarşısına almasışını bağışlaya bilmirlər" deyən A.İsmayılovun sözlorını görə, "1920-ci illərdə Norimanov olmasayı, Qaraağ, Naxçıvan ermənilər, Zakatala iso gürçülərə veriləcək. Bakının tətəyinində necə olacağını bilmək olmazdı". Norimanovu "istiqlaliyyət düşməni" kimi qolma verən jurnalisto hüquqstunas A.İsmayılov eyni Votomin, eyni millötöv əvladlarındır. Həmin jurnaliston də Votomin və millötino A.İsmayılov qədər bağlı olduğuna qotiyən şübhə etmir. Bu halda düşüncələrdəki prinsipial forq nədən doğur? Heç şübhəsiz ki, baxış bucaqlarının müyyönleşməsində müölliflərin 20-ci əllərin ictimai-siyasi proseslərinə bölediliyin dərəcəsi həllədiyi rol

oynayır. Münasibotin müyyənloşmosında mosoloyo Ə.Hüseynzadonin dediyi kimi, "başqa və rəqib millatların nozorilo baxış" da həlliçidə tosir göstərir. H.Cavidin vurğulduğu kimi, "daima düşmən ağızından etdiyi ifirilər bil həqiqət zənn etmək" in rota tosirsız qalmır. Mosoloyo səti biliklə yanaşan jurnalistlər fərqli olaraq A. İsmayılovun Norimanova rəqbatlı münasibətinin osasında Norimanov haqqında tarixi həqiqətləri dürüst bilmiş və tarixlik mövqeyindən qiymətləndirmək bacarığı dayanır. Bu möqamda yənə de Azor Turanın Vəsiq Akçuradan gotirdiyi istatistik osas fikrin Ə. Hüseynzadonin, H. Cavidin baxışlarını tamamladığını görürük: "Biz özümüzə, gövmümüzə, irqimizə yabançılınan gözümüzə taxdiği gözlüklə baxıraq. Oğor türkleri, türkərin mazisini olmuş kimi görmək isterək, yabançılınan taxdiği gözlüyü qırıp ataraq, vəqəyə öz türk gözümüzə baxmałyıq; yəni babalarımızın buraxdığı osor və vəsiqləri bizzat tədqiq ilə ona görə hökm verməyə çalışmalıyıq" (s.232).

Mosoloyo tarixdən golsök, qətiyyətə demok olar ki, qarşımızda tariximizi daha döründən öyrənmək vəzifəsi durur. Tariximizə və tarixi şəxsiyyətlərimizə münasibətdə sovet ideologiyasının təsirindən qurtarmaq, məsolulorə milli monəfət prizmasından yanaşmaq da prioritetlik qazanır. Başqa xalqların, xüsusun bizimlə tarixdən üzü bori mürəkkəb, bir çox hallarda ziddiyyətli içtimai-siyasi münasibətdə olan qonşu xalqların tariximiz və tarixi şəxsiyyətlərimizin ünvaniна sołsöndirdikləri fikirlərə tonquidi yanaşmaliyiq, homin fikirlərinə alt qatlarını görməyo çalışmalıdır. Tariximizə və tarixi şəxsiyyətlərimizə qıymət verəkən tarixlik prinsipindən çıxış etməliyik. Özümüzo münasibətdə ifrat inkarlıqlı mövqeyindən ol çıkmayıyik. Bütün bu prinsiplərə omel etdiyimiz tövdirdə obyektiv və milli monəfəye xidmət edən mövqə nümayiş etdirə bilərik. Heydər Əliyevin Nərimanova münasibətində bütün bu coğulotların konseptual oksini görürük. Tarixi onənəyə doğru yanaşma keçiləcək yolu işləşdirən mayak kimidir. Nərimanovun mübarizosunu və tələyini yaxşı öyrənməsi ona öz yoluñ düzgün müyyənləşdirməkda kəmək edirdi. Ümummilli lider tarixin ibrot dərslarından dərs alır, Nərimanovun buraxdırıcı səhvlərə tonquidi yanaşmağı, onun getdiyi yoluñ milli monəfəye xidmət edən ononolurların bohrolonmaya çağlırdı. Heydər Əliyevin Nərimanova və ümumiyyətə tarixi şəxsiyyətlərimizə yanaşmaları ciddi metodoloji doyoro malikdər və bizim Nərimanova münasibətindən osasında dayanmalıdır. Tariximizə və tarixi şəxsiyyətlərimizə münasibətdə Ə.Hüseynzadonin, H.Cavidin, Y.Akçurannın nəzəri baxımdan osaslandırdıqlarının Heydər Əliyevin siyasi baxışlarında tamamlanması və omeli foaliyyətindəki tozahürü də onun metodolojili baxışlarının düzgünlüyünü və müsəriliyini işaret oluyır.